

LOTIN TILIDA OT YASALISHINING MORFOLOGIK MODELLARI VA ULARNING TARJIMADAGI IFODASI

Shodiya Batirovna Raxmibayeva
Urganch texnologiya universiteti

Annotatsiya: Maqolada lotin tilidagi ot yasashning asosiy morfologik modellari va ularning o'zbek tilida qanday ifodalanishi o'rganilgan. Suffiksial, prefiksial va kompozitsion ot tuzilmalari tahlil qilinib, tarjimada uchraydigan qiyinchiliklar va ularni yengish strategiyalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot tibbiy va ilmiy matnlar kontekstida lotincha terminlarning o'zbek tiliga moslashuvini o'rganishga qaratilgan bo'lib, amaliy tavsiyalar ham taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: lotin tili, ot yasash, morfologiya, tarjima, tibbiy terminologiya, suffiksial tuzilma, prefiksial tuzilma, kompozitsion tuzilma

MORPHOLOGICAL MODELS OF NOUN FORMATION IN LATIN AND THEIR EXPRESSION IN TRANSLATION

Shodiya Batirovna Rakhmibayeva
Urgench Technological University

Abstract: This study explores the main morphological patterns of noun formation in Latin and their representation in Uzbek. Suffixal, prefixal, and compositional noun structures are analyzed, highlighting common challenges in translation and strategies to overcome them. The research focuses on the adaptation of Latin terms in medical and scientific texts, offering practical recommendations for accurate and consistent translation.

Keywords: Latin language, noun formation, morphology, translation, medical terminology, suffixal structures, prefixal structures, compositional structures

Introduction (Kirish): Lotin tili an'anaviy tarzda ilmiy va tibbiy fanlarda asosiy vosita sifatida ishlatilgan. O'rta asrlarning oxirigacha lotin tili ilmiy yozishmalar, kitoblar, risolalar va tibbiy qo'llanmalar tilida ustuvor til bo'lgan. Rim imperiyasi davrida lotin tili davlat rasmiy tili sifatida shakllangan bo'lsa, keyinchalik o'rta asrlar va Uyg'onish davrida Yevropada ilm-fan, tibbiyot, ma'muriyat va diniy sohalarda keng qo'llangan. Shu sababli, turli hududlardagi olimlar va shifokorlar uchun lotin tili umumiy ilmiy aloqa vositasi vazifasini bajargan. Lotin tili barqaror va o'zgarishsiz bo'lib, "o'lik til" sifatida tanilgan bo'lsa-da, tibbiy terminologiya uchun u morfologik va semantik jihatdan juda qulay til bo'lib qoladi. Bu xususiyat tibbiyotda

terminlarning asrlar davomida o'z ma'nosini yo'qotmasdan saqlanishini ta'minlaydi. Lotincha tibbiy atamalar fonetik jihatdan ixcham, morfologik jihatdan qat'iy, semantik jihatdan esa aniq bo'lib, terminlarning xalqaro tushunarligini ta'minlaydi. Tibbiyot terminologiyasida lotincha so'zlar ko'pincha ot shaklida ishlatiladi. Bu jarayon nafaqat lingvistik jihatdan qiziqarli, balki ilmiy tafakkurning aniq ifodasi sifatida ham muhimdir. Lotin tilida shakllangan ot modellari murakkab anatomik, fiziologik va patologik tushunchalarni ixcham, tizimli va aniq ifodalash imkonini beradi. Shu sababli lotincha morfologik tuzilmalarni o'rganish nafaqat tibbiy terminologiya, balki tarjimashunoslik va ilmiy-tadqiqot faoliyati uchun ham dolzarbdir. Lotin tilida ot yasashining asosiy morfologik usullari quyidagilar: Suffiksatsiya - so'zning oxiriga qo'shimchalar qo'shish orqali yangi ot hosil qilish. Prefiksatsiya - so'zning boshiga qo'shimchalar qo'shish orqali ma'noni o'zgartirish. Kompozitsiya - ikki yoki undan ortiq ildiz so'zlarni birlashtirib yangi leksema yaratish. Konversiya va abbreviatsiya - so'z turini o'zgartirish va qisqartirish orqali yangi atamalar hosil qilish. Suffiksalar modellar tibbiyotda keng qo'llaniladi: masalan, -itis (yallig'lanish jarayoni), -oma (o'smalar), -algia (og'riq), -pathia (kasallik holati) kabi sufikslar orqali hosil qilingan atamalar bugungi kunda ham faol ishlatiladi.

Lotin tilidan o'zbek tiliga o'tgan tibbiy terminlarning aksariyati morfologik strukturasini saqlab qolgan holda ishlatiladi. Biroq tarjima jarayonida semantik siljishlar, qisqartirish yoki milliy til normalariga moslashtirish hodisalari kuzatiladi. Masalan, lotincha appendicitis atamasi o'zbek tilida "appenditsit" shaklida qo'llanadi. Shu bilan birga, ba'zi terminlar xalqaro shaklda saqlanib qoladi (bronchitis, gastritis), bu esa tarjimadagi muvozanat masalasini yuzaga keltiradi: ya'ni, terminning morfologik shaklini saqlash bilan birga, milliy til qoidalariga moslashtirish ehtiyoji tug'iladi.

Lotin tili morfologik jihatdan qat'iy va tizimli bo'lgani sababli, u tibbiyot terminologiyasida universal va izchil mexanizm sifatida ishlatiladi. Morfemlarning kombinatsiyasi (ildiz + suffiks + prefiks) yangi termin yaratishda eng samarali vositalardan biridir. Shu jihatdan lotincha morfologik tuzilmalar o'rganilishi ilmiy nazariya, tarjimashunoslik va amaliy tibbiy faoliyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Methods (Metodologiya / Tadqiqot usullari): Ushbu tadqiqotda lotin tilidagi ot yasashining morfologik modellari va ularning o'zbek tilidagi tarjimasi quyidagi usullar orqali tahlil qilindi: Nazariy tahlil - Lotin tili grammatikasi va morfologiyasi, tibbiy terminologiya bo'yicha ilmiy manbalar o'rganildi. Suffiksalar, prefiksalar va kompozitsion ot tuzilmalari sistematik tarzda ajratib olindi. Tahliliy solishtirish - lotincha tibbiy terminlar va ularning o'zbek tilidagi ekvivalentlari morfologik va semantik jihatdan solishtirildi. Tarjimada uchraydigan morfologik va fonetik o'zgarishlar aniqlab olindi. Misollar asosida tahlil - Amaliy tibbiy matnlardan olingan

terminlar tahlil qilindi: Suffiksalar: arthritis → artrit, cardiologia → kardiologiya. Prefiksalar: hypertonia → gipertoniya, hypoglycemia → gipoglikemiya. Kompozitsion: osteomyelitis → suyak iligi yallig'lanishi. Terminologik va ilmiy manbalarni kuzatish - Lotincha morfologik tuzilmalar va ularning tarjima qoidalari amaliy misollar bilan tasdiqlandi. Tarjima va morfologik moslashuv tahlili - Tarjima jarayonida terminning morfologik shakli, fonetik moslashuvi, milliy til qoidalariga moslashtirilishi tahlil qilindi. Yangi terminlar yaratishda suffiks, prefiks va kompozitsiya usullarining interaktivligi ko'rsatildi.

Results (Natijalar): Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, suffiksalar morfologik model lotin tilida ot yasashning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. Tibbiyot terminologiyasida quyidagi suffikslar faol ishlatiladi:

- -itis - yallig'lanish (hepatitis → gepatit, appendicitis → appenditsit).
- -oma - o'smalar (carcinoma → karcinoma, lipoma → lipoma).
- -algia - og'riq (neuralgia → nevrologiya, myalgia → miyalgiya).
- -pathia - kasallik holati (cardiopathia → kardiopatiya).

Tahlil shuni ko'rsatadiki, suffiksalar modellar tarjimada morfologik va semantik barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, milliy tilga moslashtirishda fonetik o'zgarishlar (harf o'zgartirish, qo'shimchalarni moslashtirish) kuzatiladi.

Bundan tashqari prefiksalar orqali yaratilgan atamalar ham keng tarqalgan. Masalan: hyper- / hypo- - yuqori/past (hypertension → gipertoniya, hypoglycemia → gipoglikemiya).

peri- / intra- - atrofidagi / ichki (pericardium → perikard, intravenous → intravenoz). Prefiksalar modellar tarjimada semantik aniqlikni ta'minlash bilan birga, tibbiy matnlarni xalqaro darajada tushunarli qiladi.

Kompozitsion otlar, yani ikki yoki undan ortiq ildiz so'zlarni birlashtirib yangi termin hosil qiladi. Masalan, osteomyelitis = os (suyak) + myelos (ilik) + -itis (yallig'lanish) → suyak iligi yallig'lanishi

cardiopathia = cor/cardi- (yurak) + pathia (kasallik) → yurak kasalligi

bronchoscopy = bronchos (nafas yo'li) + scopy (tekshirish) → bronxlarni tekshirish.

Kompozitsion tuzilmalar hozirgi zamon ilmiy tibbiy atamalarining katta qismini tashkil etadi. Ular morfologik jihatdan murakkab bo'lishiga qaramay, tarjimada ixcham va aniq ifodalash imkonini beradi.

Ba'zi terminlar xalqaro shaklda saqlanadi (bronchitis, gastritis). Suffiksalar va prefiksalar elementlarning milliy tilga moslashuvi ba'zan murakkab bo'ladi. Kompozitsion tuzilmalarni tarjima qilayotganda semantik aniqroq va ixcham shakl topish muhimdir.

Discussion (Muhokama): Maqolada olingan natijalar lotin tilida ot yasashning morfologik usullari zamonaviy tibbiy terminologiyada qanday qo'llanilishini

tasdiqlaydi. Suffiksial modellar tarjimada eng samarali va universal usul sifatida namoyon bo'ladi. Ular yangi termin yaratishda asosiy mexanizm sifatida ishlatiladi. Prefiksial modellar semantik aniqlikni oshiradi va tibbiy matnni xalqaro darajada tushunarli qiladi. Kompozitsion tuzilmalar murakkab tushunchalarni ixcham tarzda ifodalash imkonini beradi va ilmiy tafakkur rivojiga hissa qo'shadi. Lotin va yunon tillaridan meros qolgan morfologik modellarning o'zbek tili terminologiyasiga moslashuvi ularning universal tabiatini ko'rsatadi. Ko'plab yangi atamalar aynan ushbu tarixiy modellar asosida shakllanmoqda. Bu esa tarjimashunoslikda morfologik va semantik barqarorlikni saqlash, terminlarni tizimlashtirish va standartlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, tarjimada terminning morfologik shaklini saqlash bilan birga, milliy tilga moslashtirish zarurati, qisqartirishlar va fonetik o'zgarishlar, kompozitsion tuzilmalarni aniq va ixcham ifodalash shart hisoblanadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, lotincha morfologik tuzilmalarni ilmiy nazariya va amaliy tarjima jarayonida bir xil uslubda qo'llash zarur.

Conclusion (Xulosa): Lotin tilida ot yasashning morfologik modellari - suffiksial, prefiksial va kompozitsion - tibbiy terminologiyaning barqarorligini, ilmiy izchilligini va xalqaro darajadagi tushunarlilikini ta'minlaydi. Suffiksial va prefiksial modellar tarjimada morfologik va semantik moslashuvni osonlashtiradi. Kompozitsion tuzilmalar murakkab tushunchalarni ixcham va aniq ifodalashga yordam beradi. Lotin tilidan o'zbek tiliga o'tgan tibbiy terminlar morfologik strukturasini saqlab qolgan holda ishlatiladi, ammo tarjimada milliy til qoidalariga moslashtirish, fonetik o'zgarishlar va qisqartirishlar zarur bo'ladi. Natijada, lotincha morfologik modellarni o'rganish tibbiy terminologiya, tarjimashunoslik va ilmiy tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy asos yaratadi. Bu jarayon o'zbek tili tibbiy leksikasining rivojlanishiga hissa qo'shadi va tarjima sifatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dubois, J. Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage. Paris: Larousse, 2002.
2. Dirckx, J. H. The Language of Medicine: Its Evolution, Structure, and Dynamics. New York: Praeger, 1983
3. Maftuna Esanova. (2023). Expression of the clinical meaning of Latin medical terms in English and Uzbek. Scientific Bulletin of Namangan State University, 5(6)
4. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. - Paris: Klincksieck, 1959. - P. 243.
5. Baldi, P. The Foundations of Latin. - Berlin: Mouton de Gruyter, 2002. - P. 243-250

6. Kühner, R., Stegmann, C. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache.
- Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1955. - Bd. 2, S. 312-330